

Asle Rolland

Arbeideraviser og arbeiderorganisering. Avisaktivitet i den norske arbeiderbevegelsen 1880-1903.

1. Innledning

1.1. Tre problemer i det partibyggende arbeidet

På Det forenede norske arbeiderpartis stiftelsesmøte i Arendal i august 1887 ble følgende vedtatt som § 1 i partiets lover:

«Det forenede norske arbeiderparti har til opgave at virke for gjennomførelsen af partiets program.

I dette øiemed skal partiet:

- a) Utsende dygtige medlemmer for at organisere landets arbeidere i fag- og arbeiderforeninger.
- b) Saavidt gjørlig søke utgit arbeiderblade, flyveblade, arbeiderskrifter og lignende, der skal virke paa grundlag af nævnte program og spræde oplysning om det nuværende økonomiske systems fordærvethet.
- c) Ved alle valg saavel til storting som kommunebestyrelse kun stemme paa kandidater, som vil virke for gennemførelsen af arbeiderpartiets program».¹

Formålsparagrafen gjenspeiler de problemer det nystiftede partiet var stilt overfor, og følgelig hvilke aktiviteter det måtte prioritere. Partiet hadde som målsetting å fremme arbeiderklassens interesser. Men denne klassen eksisterte bare som en gruppe mennesker med én bestemt egenskap til felles, deres stilling i produksjonsprosessen, som et distributivt flertall.² En hovedoppgave ble derfor å oppheve klassens eksistens i-seg til en eksistens for-seg, å organisere arbeiderklassen. Dessuten manglet arbeiderklassen kunnskap om de forhold som betinget dens livssituasjon. Og mens den muntlige agitasjonen skulle være instrumentet i arbeidet med å organisere klassen, skulle det skriftlige opplysningsarbeidet fremme forståelsen av sammenhenger og årsaksforhold. Endelig viser kravet til par-

timedlemmenes opptreden ved valg problemet med å avgrense DNA i forhold til Venstre og de venstredominerte organisasjonsdannelsene i arbeiderklassen. Venstres ledende stilling i de allerede eksisterende organisasjonene for arbeidere medførte et dilemma for partiet: På den ene siden kunne Venstres kamp for stemmerettsreformene innebære umiddelbare fordeler for DNA, på den andre siden risikerte partiet å bli et haleheng til et borgerlig reform-parti. Men den langsiktige strategien måtte tross alt bli å markere seg overfor Venstre – dersom partiet ikke fikk monopol på å representere arbeidernes interesser, kunne det heller ikke forvente å få gjennomført dyptgående endringer i den sosiale orden.

1.2. Artikkelenes tema

Paragrafen viser også at det fra første stund ble satset på aviser som et ledd i opplysningsarbeidet. DNA var en outsider i det politiske systemet, og i den grad partiet ønsket å vinne innpass på det offentlige meningsmarked, kunne det ikke vente å få støtte fra allerede etablerte aviser. Egenaktivitet var derfor den eneste mulige løsning.

Den avisaktiviteten som ble utfoldet i Arbeiderpartiets etableringsfase er tema for denne artikkelen. De avisene det dreier seg om, var for det meste små og kortvarige, og har følgelig satt små spor etter seg såvel i pressehistoriske undersøkelser som i analyser av partiets grunnleggingsperiode. Jeg vil derfor først identifisere arbeideravisene i forhold til de ulike politiske retningene i den framvoksende arbeiderbevegelsen, samt gi en beskrivelse av dem som aviser.

Deretter vil jeg drøfte avisenes funksjoner i forhold til de tre problemene det nystiftede partiet var stilt overfor: Organisering, opplysning og kamp om lederskapet i den gryende arbeiderbevegelsen. Det temaet jeg vil konsentrere meg om, er forholdet mellom avis og organisasjon. Jeg vil undersøke om framveksten av aviser og arbeiderorganisasjoner var parallelle fenomener, eller om de organisatorisk var integrerte i hverandre. Jo mindre grad av integrasjon, desto mer må en anta at avisenes betydning for organisasjonsveksten begrenset seg til verdien av deres opplysningsarbeid som *massemedier*. Og jo større integrasjon, desto større betydning må avisene ha hatt som *institusjoner*, som bærende elementer hvis virksomhet i ekstreme tilfelle kunne komme i stedet for, substituere, annen organisasjonsaktivitet. I forlengelsen av dette problemet vil jeg også gi en vurdering av avisenes rolle i striden om kontrollen over arbeiderbevegelsen.

Jeg vil så peke på noen momenter som kan bidra til å forklare

hvorfor en satset på aviser i strevet med å gi arbeiderklassen innpass på den politiske arena. Og jeg vil ta for meg noen mulige konsekvenser av den rollen avisene kom til å spille.³

Jeg har valgt å betrakte perioden fra 1880 til og med 1903 som Arbeiderpartiets etableringsfase. Tidsavgrensningen er dels bestemt ut fra avisene (fra 1880 har det sammenhengende eksistert arbeideraviser i Norge, men det ble gjort spredte forsøk tidligere), og dels ut fra en generell oppfatning av når DNA framstår som en relativt konsolidert organisasjon med en akseptert «nisje» i det politiske systemet (f.eks. fikk partiet sine første stortingsrepresentanter i 1903).⁴

2. Arbeideraviser 1880–1903

2.1. Utvalget av arbeideraviser

Jeg har registrert i alt 40 aviser fra perioden 1880–1903 som arbeideraviser.⁵ Hvilke aviser det dreier seg om, framgår av Tabell 1. Nøyaktigheten av dette tallet er imidlertid diskutabel. For det første er det vanskelig å skille entydig mellom aviser, tidsskrifter og «flyveblade»⁶, og enkelte av de mest kortvarige etableringene kan tenkes å tilhøre den sistnevnte kategorien.⁷ For det andre har jeg tatt med i alt fem avholdsaviser. Samtlige av disse ble utgitt av sosialdemokrater, og de hadde gjerne undertitler som «Radikalt avholdsblad», «Arbeider- og avholdsorgan» og lignende.⁸ De kan likevel tenkes å ha vært rene avholdsorganer – mange arbeideraktivister deltok også i avholdsbevegelsen. Men de kan også representere bevisste forsøk på å profilere avisene for dette spesielle markedet i arbeiderklassen, og det kan tenkes at det enkelte steder ble ansett som «dristig» å utgi rene agitasjonsorganer for sosialismen.

For det tredje er det problematisk å skille mellom «arbeider-Venstre»-avisene og de rene Venstreavisene, som jo også ble kastet inn i organisasjonskampene, samt de filantropiske bladene. En del aviser er derfor bare under tvil *ikke* tatt med i utvalget.⁹

Om Socialisten, Trondhjems Arbeiderblad og Folketanken¹¹ har jeg dessuten ingen eller få opplysninger.

2.2. Politisk farge

Uansett nøyaktigheten av det totale antall etableringer i Tabell 1, vitner denne oversikten om en hektisk avisaktivitet i arbeiderbevegelsens barndom. Men det var ikke bare sosialdemokratene som aktiviserte seg i organisasjons- og avisarbeidet –

Tabell 1: ARBEIDERAVERISER 1880-1903*

	Eta- bl.	Ev. gått inn	Avis	Utg. sted	Anmerkninger
1)	1880 1883	1883 1884	Samfundet Demokraten	Oslo Oslo	Demokraten: En s.slutn. av Samf. og Nordmanden (Oslo 1882-3), en forts. av Fr.stad Tidende (1877-78) - Østlandsk Tidende (1878-81). Forts. som Kristia- niaposten (1885-96) org. for Sverdrup- Venstre.
2)	1884 1885	1885 1923	Vort Arbeide Social- Demokraten	Oslo Oslo	Fra 1923: Arbeider- bladet.
3)	1884	1890	Arbeideren ^I	Oslo	
4)	1885	1886	Arbeidervennen	Bergen	Hed-mark
5)	1885	1885	Folketanken ^I	Nes,	
6)	1886	1886?	Haandværk	Bergen	
7)	1886?	1887?	Spidskuglen	Arendal	
8)	1887	1889?	Samhold Avis	Arendal	
9)	1888	1888	Arbeiderens Vilje ^I	Trondheim	
10)	1889	1891	Folketanken ^{II}	Gjøvik	
11)	1889	1892	Arbeiderbladet	Gjøvik	
12)	1890	1892	Arbeiderens Røst	Bergen	Oppt. i Nationalbladet.
13)	1892	1901	Nordmanden	Oslo	
14)	1893	1949	Arbeideren ^{II}	Bergen	
15)	1894	1917	Arbeideren ^{II}	Oslo	
16)	1894	1894	Socialisten	Bergen	
17)	1894	1894	Trondhjems Arbeiderblad	Trondheim	
18)	1895	1900	Fremad	Oslo	Forts. av Morgen- gryet (1883-93) Kristiania Nyheter (1893-94).
19)	1895	1897?	Andvake	Lillehammer	
20)	1895	1899	Moss Tidende	Moss	
21)	1895	1895	1ste Mai ^I	Stavanger	
22)	1896	1896	Arbeiderens Vilje ^{II}	Trondheim	
23)	1896	1896	Fremover ^I	Trondheim	
24)	1898	1898	Baunen	Skien	
25)	1898	1898	Arbeidernes Blad/Møringen	Ålesund	

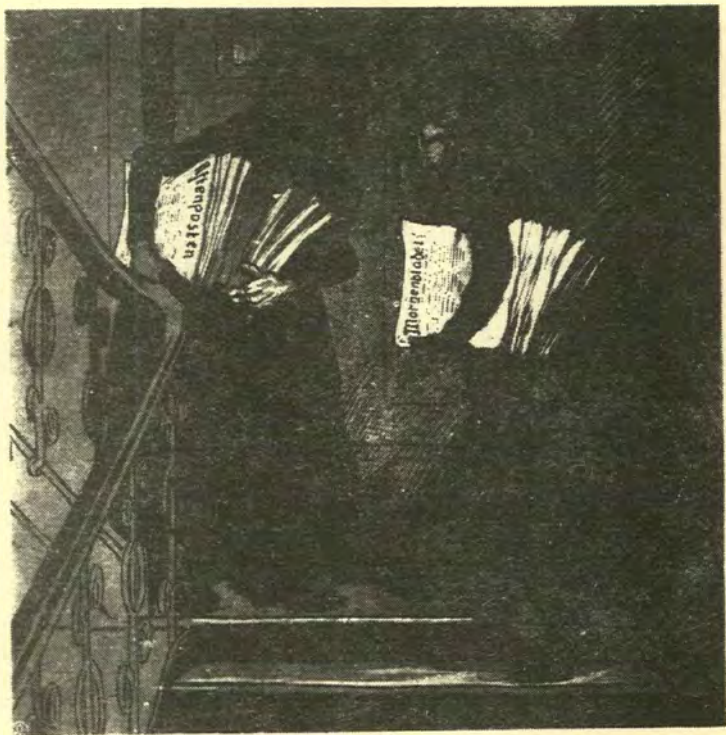
26)	1898	1903	Møre Tidende	Kristiansund	Hermod (Levanger 1895–1903) er Trondheimsutg. for Møre T. fra 1900. Forts. som Nordmør (1903–21), Venstre-avis, oppt. i Møre Venstreblad.
27)	1899	1911	Folkerøsten	Skien	
28)	1899	1899	Frisind og Framsteg	Skien	
29)	1899	–	1ste Mai ^{II}	Stavanger	1955 smsl. m. Haugaland Arb.blad til Rogalands Avis.
30)	1899	1947	Ny Tid	Trondheim	
31)	1899	1944	Finmarken	Vardø	Oppt. i Finnmark Folkeblad.
32)	1901	1901	Reform	Trondheim	
33)	1901	–	Østlændingen	Elverum	
34)	1902	1905	Akershusingen	Jessheim	
	1905	–	Romerikes Blad	Jessheim	
35)	1902	1904	Bergens Folkeblad	Bergen	
36)	1902	1903	Samvirke	Kristiansund	
37)	1902	1903	Dunderland	Mo i Rana	1918–20: Helgelands Framtid. Fra 1947: Rana Blad.
		1903	Dunderlandsdølen	Mo i Rana	
38)	1902	–	Nordlys	Tromsø	Karlsøy i 1902.
39)	1903	–	Fremover ^{II}	Narvik	
40)	1903	1903	Fremtid	Skien	

*) Årstallene for «etablering – gått inn» innbefatter også år for navneendringer.

en god del av arbeiderorganisasjonene sto de borgerlige partiene nær, og da særlig Venstre og etter hvert Det radikale Folkepartiet (Arbeiderdemokratene). Jeg har fordelt de 40 avisene på følgende kategorier:

- 1) *DNA (sosialdemokratiske)*: I alt 16 aviser: Vort Arbeide/Social-Demokraten, Arbeidervennen, Spidskuglen, Samhold Avis, Arbeiderens Røst, Arbeidet, Fremad, 1ste Mai^I Arbeidernes Blad/Møringen, Frisind og Framsteg, 1ste Mai^{II}, Akershusingen, Dunderland, Nordlys, Fremover^{II} og Fremtid.
- 2) *«Borgerlige»*: 13 aviser: Samfundet/Demokraten, Arbeideren^I, Folketanken^I, Haandværk, Arbeiderens Vilje^I, Folketanken^{II}, Arbeiderbladet, Nordmanden, Arbeideren^{II}, Moss Tidende, Baunen, Folkerøsten og Østlændingen.
- 3) *«Omskiftende»*: Arbeiderens Vilje^{II}, Fremover^I, Ny Tid og Finmarken.

Søndagsarbeide.

«Aftenposten»s bud: «Er det ikke merkelig at almindelig klossettpappir kan være saa tungt, maddam Annersen?»

- 4) *Arbeider-avhold*: Andvake, Møre Tidende, Reform, Samvirke, Bergens Folkeblad.
- 5) *Ukjent*: Socialisten, Trondhjems Arbeiderblad.

Denne politiske kategoriseringen er gjort på grunnlag av UBs avisbibliografi, samt ulike historiske framstillinger som er gjengitt i litteraturlisten til denne artikkelen.

Som DNA-aviser har jeg regnet de avisene som ble etablert av partiet selv eller sosialdemokratiske foreninger, samt aviser etablert av foreninger som må ha stått sosialdemokratiet nær.

De «borgerlige» avisene spenner over et bredt spekter av arbeidersamfunn, arbeiderforeninger, «samlag», borgerlig-dominerte fagforeninger etc., som alle har det til felles at de direkte eller indirekte var knyttet til Venstre eller Arbeiderdemokratene.

«Omskiftende» aviser er knyttet til foreninger der det var kamp mellom Venstre og sosialdemokratene om den politiske kontrollen, og der avisens politiske farge var dels uklar, dels skiftende. De to «varige» avisene i denne kategorien, *Ny Tid* og *Finmarken*, ble begge sosialdemokratiske – *Ny Tid* ca. 1900, *Finmarken* ca. 1904.

Arbeider-avholdsavisene ble alle utgitt av sosialdemokrater eller personer som sto DNA nær.

Jeg har bare regnet to aviser til «Ukjent»-kategorien. Folketanken¹¹ hører kanskje hjemme her, men karakteristikken «liberalt arbeiderblad» i UBs avisoversikt har ført til at jeg plasserte den i den «borgerlige» kategorien.

Tar en i betraktning de «omskiftende» samt avholdsavisene, er det ikke urimelig å hevde at omlag halvparten av de 40 etableringene sognet til sosialdemokratiet.

2.3. Etableringer og frafall

De ulike politiske etableringene fordeler seg slik over tid:

Tabell 2. ETABLERINGER 1880–1903, POLITISK FARGE

Periode	DNA	«Borg- erlige»	«Omskift- ende»	Arb.- avhold	Ukjent	Totalt
1880–84	1	2				3
1885–89	3	5				8
1890–94	2	2			2	6
1895–99	5	3	4	2		14
1900–03	5	1		3		9
Totalt	16	13	4	5	2	40
Totalt %	40	33	10	13	5	101

Tabell 2 viser at i forholdet mellom DNA- og «borgerlige» aviser dominerer de siste de første årene, men etter hvert som de borgerlige retningene presses ut av arbeiderorganisasjonene, overtar de sosialdemokratiske etableringene mer og mer. Den mest hektiske etableringsfasen for begge retninger er perioden 1895-99.

Mange etableringer kan imidlertid gi en pekepinn om både styrke og svakhet: Dersom de representerer feilslåtte forsøk, antyder det noe om avisenes og bevegelsens svakhet, og dersom de dukker opp på stadig nye utgiversteder, antyder det noe om styrke.

I alt faller hele 2/3 av etableringene fra igjen før 1904 (den siste avholdsavisen, Bergens Folkeblad, gikk dessuten inn i 1904). Ser en på forholdet mellom «borgerlige» og sosialdemokratiske aviser, kommer de siste avgjort best ut av det, men for begge kategorier er antallet frafalne aviser i enkelte perioder like stort eller større enn tilveksten. Det var nok ikke enkelt å stable levedyktige aviser på beina. Antall eksisterende aviser var riktignok jevnt stigende i hele perioden, men sett i forhold til den samlede norske pressen, forble innslaget av arbeideraviser lite. (Tabell 4).

Tabell 3. FRAFALL 1880-1903, POLITISK FARGE

Periode	DNA	«Borg- erlige»	«Omskift- ende»	Arb.- avhold	Ukjent	Totalt
1880-84		1				1
1885-89	3	3				6
1890-94	1	3			2	6
1895-99	3	2	2	1		8
1900-03	2	1		3		6
Totalt	9	10	2	4	2	27
% av alle etabler.	56	77	50	80	100	68

2.4. Avisenes størrelse

Det store antall etableringer tyder på at det var forholdsvis enkelt å få i gng en avis rundt århundreskiftet. Men frafallet viser at det var ikke like lett å holde dem i live. Og at en virkelig ønsket å etablere «varige» aviser, går fram av at mislykkede framstøt raskt ble erstattet med nye forsøk. DNA-avisene ble uten unntak startet uten driftskapital,¹⁰ så problemene med å gi avisene et sikkert grunnlag må ha vært store. Riktignok

*Tabell 4. ARBEIDERAVISER I FORHOLD TIL
NORSK PRESSE TOTALT 1880-1903*

År	Aviser totalt a)	Arbeider- aviser b)	% av total	DNA- b) aviser	% av arbeideraviser
1880	79	1	1.3	0	0
1885	99	5	5.1	2	40
1890	116	6	5.2	2	33.3
1895		9		4	44.4
1900	154	10	6.5	5 c)	50 c)
1903		16		9 c)	56.3 c)

a) Kilde: Høyer 1975, Del I, tabell 2.3 a s. 49.

b) Medregnet alle aviser som eksisterer innen kalenderåret.

c) Medregnet Ny Tid, som blir sos. dem. ca. 1900.

hadde mindre aviser bedre overlevelsesmuligheter i 1880-90-årene enn i dag, men arbeideravisene må ha vært svært små, selv ut fra datidens målestokk.

Hvor små de var, er det imidlertid problematisk å fastslå. Bare noen spredte og ukontrollerte opplagstall er tilgjengelige (Arbejderens Røst med et opplag på 500 i 1891, Social-Demokraten med 250 i 1884, 500 i 1887, 1150 i 1891, 3000 i 1894 og 6400 i 1903, Arbeidet 2000 i 1894 Fremad 3500 i 1894), og jeg har ikke tall for andre samtidige avisgrupper å sammenligne med. Et slags bilde av avisenes opplagsmessige størrelse, kan en få ved å sammenholde opplaget i 1907 for noen av de avisene som eksisterer i 1903 eller tidligere (tallene er hentet fra DNAs beretning 1912), med de samme avisenes opplag i 1933 (basert på et materiale jeg har funnet i Arbeiderbevegelsens arkiv):

Tabell 5. OPPLAGSTALL 1907 OG 1933

Avis	1907	1933
Social-Demokraten (Arbeiderbladet)	10 000	44 501
Arbeidet (NKP i 1933)	8 000	
Ny Tid (NKP i 1933)	4 500	
1ste Mai	2 000	6 800
Nordlys	1 400	2 400
Fremover	1 000	3 200
Romerikes Blad (Akershusingen)	1 400	2 500

Et bedre bilde av arbeideravisenes størrelse får en ved å sammenligne deres utgivelseshyppighet (antall utgaver pr. uke) med den gjennomsnittlige utgivelseshyppigheten for den samtidige norske pressen.

Tabell 6. *UTGIVELSESHYPPIGHET*

	DNA	«Borg.»	«Omsk.»	Avhold	Norsk presse total ¹ 1880	1900
Ant. utg. pr. uke	2.1	2.2	2.1	1.3	3.1	3.6
N	(13)	(9)	(3)	(4)	(79)	(154)

¹⁾ Kilde: Høyer 1975, Del I, tabell 2.12 s. 65.

Tallene er ikke helt sammenlignbare, her er beregnet gjennomsnittet for arbeideravisene for hele perioden 1880-1903, mens tallene for norsk presse totalt refererer seg til to årstall. Men forskjellen blir allikevel temmelig klar: Mens arbeideravisene gjennomsnittlig kom ut to ganger i uken, kom norsk presse generelt gjennomsnittlig 3-3½ gang i uken. Bare fire av arbeideravisene nådde fram til en utgivelseshyppighet på 6 ukentlige utgaver (Arbeidet fra starten i 1893, Social-Demokraten fra 1894, Arbeideren^{II} i 1900-1901, Ny Tid fra 1902), mens av norsk presse totalt utkom 22% daglig i 1880, og 27% i 1900.¹¹

2.5. *Geografisk spredning*

Mens Tabell 3 viser at det er de mislykkede forsøk som dominerer, forteller Tabell 7 at fenomenet «arbeideravis» raskt spredte seg til samtlige landsdeler, fordelt på i alt 18 utgi-versteder. Det framgår også av Tabell 7 at arbeideravisene først og fremst var et byfenomen, noe som vel dels skyldes at det nå er underklassen i byene som organiserer seg og som utgjør et mulig marked, og dels at det var i byene en fant den teknologi som måtte til for å utgi aviser. At etableringene fant sted i de konkurranseutsatte byene, antyder også at det neppe lå kommersielle motiver bak dem. Aksel Zachariassen hevder (i en omtale av Akershusingens utgiver i UBs biografiarkiv) at avistettheten i byene rundt århundreskiftet drev mange typografer med avis-ambisjoner ut på landsbygda. Men dette kommersielle argument kan ikke ha vært utslagsgivende for stifterne av arbeideraviser (og var det heller ikke for Akershusingens M. Jul. Halvorsen). Den kortvarige eksistensen til de fleste «borgerlige» avisene kan også tyde på at disse avisene primært ble kastet inn i organisasjonskampene, og etter hvert som kampgrunnlaget smuldret bort, mistet også eierne motiveringen for å holde avisene gående.

Ikke uventet finner en flest etableringer i de største byene, og dertil kan Skien oppvise stor etableringsaktivitet. DNA-

avisene dukker opp på 10 steder (og to kommer til, ettersom «omskiftende» aviser blir DNA-aviser), og på 7 steder var DNA alene om å starte arbeideravis. Flest «borgerlige» aviser finner en i Oslo, og med få unntak var dette et østlandsfenomen. I alt ble det startet «borgerlige» på 9 steder (innbefattet «omskiftende»), og på fire steder var dette det eneste alternativ for arbeider-leserne. To utgiversteder er rene «avholdssteder» – i Kristiansund var dertil begge avisene Christian Wollnicks enmannsprodukter.

På fem steder (innbefattet Vardø) var det kamp mellom ulike retninger om kontrollen over arbeideravis-markedet.

Tabell 7. AVISETABLERINGER ETTER FØRSTE AVIS PÅ UTGIVERSTED 1880-1903.¹

Rang	Sted	Første etabl.	Etabl. i alt	DNA	«Borg.»	«Om-sk.»	Av-hold	Ukjent
1	Oslo	1880	6	2	4			
2	Bergen	1885	6	3	1		1	1
3	Nes. Hedmark	1885	1		1			
4	Arendal	1886?	2	2				
5	Trondheim	1888	6		1	3	1	1
6	Gjøvik	1889	2		2			
7	Lillehammer	1895	1				1	
8	Moss	1895	1		1			
9	Stavanger	1895	2	2				
10	Skien	1898	4	2	2			
11	Ålesund	1898	1	1				
12	Kristiansund	1898	2				2	
13	Vardø	1899	1			1		
14	Elverum	1901	1		1			
15	Jessheim	1902	1	1				
16	Mo i Rana	1902	1	1				
17	Tromsø	1902	1	1				
18	Narvik	1903	1	1				
Totalt			40	16	13	4	5	2

¹) Ikke kronologisk rangering innen et etableringsår.

Jeg kjenner ikke til det samlede antall steder der arbeiderbevegelsen fikk fotfeste i 1880–1903, men ut fra Tabell 7 må distrikter uten avis eller forsøk på avisutgivelse være unntakene.¹² Denne presentasjonen av avisene danner derfor et naturlig utgangspunkt for en drøfting av avisenes funksjoner i forhold til de tre problemene som ble reist innledningsvis: Organisering, opplysning, og kamp om kontrollen over arbeiderbevegelsen.

3. Avisene – sentrale eller perifere i det partibyggende arbeidet?

I § 1 i DNAs lover fra 1887 ble avisene tildelt en særlig rolle: De skulle «spræde oplysning om det nuværende økonomiske systems fordærvlighed». Rollen er knyttet til avisene som *massemedier*, og hensikten var å bruke dem i det generelle bevissthetsfremmende opplysningsarbeidet. Det er en selvsagt sammenheng mellom hensikten med avisenes opplysningsvirksomhet og det organisasjonsbyggende arbeid; avisene skulle gjennom stadig propaganda og agitasjon øke arbeiderenes selvforståelse, og derved berede grunnen for organisasjonsstifterne. Derfor var arbeideraviser heller ikke noe nytt med den organisasjonsaktiviteten som ga DNA et varig fotfeste, såvel under Thranerian som i virksomheten rundt Norske arbeideres Forening i 1870-årene ble det startet aviser.¹³ Og omvendt var organisasjonsbyggingen også fruktbar for avisene: Organisatorisk vekst betydde økt sirkulasjon og flere abonnenter.

Den reelle virkningen av avisene på organisasjonens vekst, er derimot mer diskutabel. De fleste avisene hadde et kort levnedslop, antall ukentlige utgivelser var lavt og sirkulasjonen trolig liten. På den annen side var også forenings- og medlemstallet lavt,¹⁴ så en kan ikke helt avskrive avisene enhver innflytelse på den tilveksten som trass i alt fant sted. Men betydningen av «fotfolkets» muntlige agitasjon kan likevel knapt overvurderes.

Om forholdet mellom organisasjonene og avisene som *massemedier* kan en altså si at de ideelt sett utfylte hverandre i den forstand at hver av partene hadde nytte av den annens virksomhet, og til dels var avhengig av den annen part for suksess på sitt område. Hvordan var forholdet mellom organisasjonsarbeid og de *institusjonelle* sidene ved avisdriften? Begrepet «avis» brukes jo ikke bare om det skrevne produkt, men også om den institusjon som lager produktet. I hvilken grad var avisutvikling og organisasjonsbygging *parallelle* fenomener (i et gjensidig nytteforhold) eller *sammenfallende* virksomhet? Jeg vil forsøke å plassere avisene mellom to ytterpunkter:

1. Avisdrift og organisasjonsarbeid var to spesialiserte arbeidsområder uten personellmessig overlapping og der den ene part ikke dro veksler på den annens ressurser, og
2. avisdrift og organisasjonsarbeid var sammenfallende arbeidsområder; organisasjonenes menneskelige og materielle ressurser ble kastet inn i avisarbeidet, og avisenes personell tok aktiv del i organisasjonsarbeidet.

Plasseringen av avisene mellom disse to ytterpunktene vil avgjøre i hvilken grad avisene kan sies å ha vært et sentralt eller perifert element i selve det organisasjonsbyggende arbeidet: Jo nærmere 1) avisene befinner seg, jo mer begrenser deres betydning seg til den nytten organisasjonene hadde av dem som massemedier, og jo nærmere 2), jo viktigere var avisene som institusjoner i det partibyggende arbeidet.

Avisenes forhold til arbeiderorganisasjonene er undersøkt på fire måter: Ved å se på 1) avisenes startomstendigheter, 2) redaktørenes organisasjonsaktivitet, 3) organisasjonselitens avisaktivitet, og 4) avisene som redskap i kampen om den politiske kontrollen over arbeiderbevegelsen.

3.1. Avis-entreprenør og organisasjonsbygger?

Dersom avis-entreprenørene tilhørte det ledende sjiktet i arbeidet med å utvikle arbeiderorganisasjoner, gir dette sannsynligvis en pekepinn om at avisene var en integrert del av det totale organisasjonsarbeidet.

Som «ledende» personer er regnet:

- a) stiftere av arbeiderorganisasjoner på avisens utgiversted,
- b) styremedlemmer (formann, sekretær osv.) i etablerte arbeiderorganisasjoner, og
- c) personer hvis funksjoner, verv etc. jeg ikke kjenner nøyaktig, men som er omtalt i historiske framstillinger på en slik måte («de drivende/ledende kreftene i organisasjonsarbeidet» o.l.) at jeg antar de må høre inn under a) eller b). (Se litteraturlisten).

Jeg har også gått ut fra at dersom avisen

- d) ble startet av et organisasjonsstyre, eller
- e) initiativet ble tatt på *stiftelsesmøtet* i organisasjonen, så er det elitesjiktet i organisasjonsarbeidet som står bak etableringen.

Det problematiske med en slik undersøkelse er at det er vanskelig å finne prov på det motsatte, at en avis-entreprenør *ikke* sto sentralt i organisasjonsarbeidet. Kildene gir ikke opplysninger om hvilke verv eller funksjoner en person *ikke* har hatt. Om en ikke vet noe om organisasjonsaktiviteten til en avis-entreprenør, kan jo dette bety at han sto perifert i organisasjonsarbeidet, men det kan også skyldes manglende opplysninger. Følgelig er hypotesen om sammenheng organisasjonselite/avisentreprenører vanskelig å avkrefte. I Tabell 8 er det bare mulig å operere med to kategorier: «organisasjonselite» og «vet ikke», og tabellen kan bare med sikkerhet si noe om jo høyere andel «organisasjonselite», jo sterkere står hy-

potesen. Men denne positive informasjonen bør i seg selv være såvidt interessant at den kan gi en pekepinn om de forhold jeg er ute etter å beskrive.

*Tabell 8. AVISENTREPRENØRER –
ORGANISASJONSELITE
Avisetablinger – politisk farge*

Periode	DNA		«Borg.»		«Omsk.»		Avhold		Totalt ¹
	eli- te	vet ikke	eli- te	vet ikke	eli- te	vet ikke	eli- te	vet ikke	
1880–84	1	0	1	1					3
1885–89	2	1	2	3					8
1890–94	1	1	1	1					4
1895–99	5	0	2	1	2	2	1	1	14
1900–03	4	1	0	1			1	2	9
Totalt	13	3	6	7	2	2	2	3	38
% av hver po. farge og av tot.	81	19	46	54	50	50	40	60	61 ²

¹⁾ Minus to ukjente aviser.

²⁾ % elite/entreprenører av alle etableringer.

Mens eliten i organisasjonsarbeidet står bak rundt halvparten av etableringene totalt og for de fleste politiske fargene, er tallet over 80% for de sosialdemokratiske avisene. Denne forskjellen må imidlertid tas med en klype salt – det er DNA-etableringene jeg vet mest om. Men DNA-tallene er i seg selv spesielt interessante. Sammenligner en med etableringskronologien i Tabell 7, ser en at på de aller fleste stedene der DNA-avisene vinner innpass, er det organisasjonseliten på stedet som tar initiativet til å få i gang avisen. Dette skulle tyde på at avisetablering har hatt høy prioritet i strevet med å få i gang en sosialdemokratisk arbeiderbevegelse rundt om i de forskjellige lokale miljøene.

Å sette i gang en avis er én ting, det å ha det daglige arbeidet med den er noe annet. Jo større sammenfall det var mellom avisarbeid og partiarbeid, jo mer sentralt er det rimelig å anta at avisen sto i organisasjonsbyggingen. Denne graden av sentralitet er undersøkt på to måter: For det første ved å se på redaktørenes integrasjon i organisasjonsaktiviteten, og for det andre ved å se i hvilken grad organisasjons-eliten var engasjert i redigering og utgivelse av avisene.

3.2. Redaktør og organisasjonsmann?

For det første må en si at redaktørstillingen i seg selv var et sentralt tillitsverv i foreningene, en posisjon det knyttet seg prestisje til, samt forventninger om at stillingsinnehaveren ville være en ressursperson for bevegelsen også i andre sammenhenger enn de rent journalistiske. I historiske framstillinger, partiberetninger etc. finner en derfor igjen de fleste redaktørene som agitatorer, foreningsstiftere, 1ste maitalere, delegater, og deltakere på konfrontasjonsmøter mellom de ulike politiske retningene. Deres prestisje kommer også til uttrykk i at to av DNAs fire første stortingsmenn i 1903 (Alfred Eriksen og Jørg. Berge) var avisredaktører.

Men dette er arbeid redaktørene utførte *for* arbeiderorganisasjonene. Var de også aktive i bevegelsen? Hadde de tillitsverv som medførte at de deltok i det løpende organisasjonsarbeidet?

For å undersøke dette, har jeg konsentrert meg om redaktørene i de 16 «rene» DNA-avisene. I alt 27 redaktører er registrert fra den perioden som her behandles, og om 15 finnes også opplysninger om tillitsverv. Dertil kommer tre personer som er oppgitt som partistifterne på stedet. At partistifterne ikke ble valgt inn i styret (og aller helst som formann), er usannsynlig. Det er grunn til å hevde at minst 18 – eller 67% – også hadde tillitsverv i organisasjonene.

Siden redaktørstillingen også betraktes som et tillitsverv, er det faktisk mulig at *samtlig*e 27 redaktører satt i ledende organer i organisasjonene. I hvert fall de 7 redaktørene i Social-Demokraten kommer så heldig ut: Deres stilling var også et sentralstyreverv i DNA (i tillegg var også tre av dem formenn i deler av sin redaktørperiode, nemlig Holtermann Knudsen, Jeppesen og Meyer). DNAs beretning for 1903–1904 viser at dette også var praksis i Bergen i 1904, men jeg vet ikke om ordningen ble instituert tidligere.

De øvrige 11 redaktørene jeg vet noe om, holdt alle til utenfor Oslo. Fem av dem var formenn i sine foreninger mens de redigerte avisen (dertil kommer muligens de tre stifterne), tre hadde andre styreverv som høyeste verv. Opplysninger om ni provinsredaktører mangler. Det kan skyldes tapt informasjon – eller at de ikke hadde noen styreverv. Går en til den ytterlighet å anta at *ingen* av dem hadde styreverv, viser det seg at av de 20 «utenbys» redaktørene hadde 11 (55%) styreverv i sine organisasjoner samtidig med at de redigerte avisen, og 9 (45%) var stiftere eller hadde formannsvervet som høyeste verv. Til sammenligning viser en undersøkelse ved Institutt for presseforskning at hele 85,3% av DNA-redaktørene i 1974

hadde partipolitiske verv. Men de som hos meg er blitt registrert uten verv, er blitt det på grunn av manglende opplysninger, og ikke ut fra informasjon de selv har gitt. 1974-undersøkelsen spør også etter tidligere verv, mens jeg for å måle avisenes integrasjon er ute etter verv samtidig med redaktørjobben. Og i 1974 var det usammenlignbart mange flere verv for redaktørene å konkurrere om – verv som kunne stå periferert i det egentlige partiarbeidet. Selv «minimumstallene» på 55% og 67% antyder i høy grad at redaktørene og dermed avisene var integrert i organisasjonsarbeidet.

3.3. Organisasjonselite og avisarbeid

Det er flere ting som tyder på at organisasjonseliten må ha tatt aktiv del i det løpende avisarbeidet. Redaktøren var ofte ulønnet,¹⁵ og måtte opprettholde sin eksistens ved annet arbeid. I tillegg var han altså hyppig engasjert i det øvrige partiarbeidet. De redaksjonelle stabene var små; det hendte at redaktøren var eneste faste medarbeider. Enkelte ivaretok også flere funksjoner i avisen, f.eks. trykking og forretningsførsel i tillegg til det journalistiske arbeidet. Avisdrift er selv i dag en arbeidsintensiv virksomhet, og den lave bemanningen tilsier derfor et behov for at andre aktive i arbeiderbevegelsen måtte tre støttende til. Og hvem andre enn organisasjonseliten var det som kunne avlaste redaktøren? Partiet var ennå ytterst lite, og partiforskningen ellers viser at antall aktive i et parti bare utgjør noen få prosent av det totale antall medlemmer.¹⁶ Når UBs avisbibliografi ofte oppgir «en komite» som ansvarlig for redigeringen av avisen, er det derfor rimelig å anta at dette representerer deler av den lokale organisasjonseliten, som har måttet tre støttende til for å få avisen levende igjennom bemanningskriser.

At avisarbeidet trakk store veksler på partiets økonomiske og elitens menneskelige ressurser, vitner også enkelte av partiberetningene om. I DNA-beretningen for 1900-1901 heter det f.eks. (s. 10) at

«Partiorganet «Social-Demokraten» har ogsaa i det nu forløbne budgetaar lagt beslag paa partistyrets arbeidskraft, og har ogsaa krævet partiforeningernes opmærksomhed i særlig grad ved den igangsatte agitation for bladets videre udbredelse».

Og beretningene fra rundt århundreskiftet gir detaljerte beskrivelser av partistyrets strev med å skaffe bladet et skikkelig fotfeste (de lyktes i å gi bladet økonomisk overskudd i 1904). Social-Demokratens økonomi var også en hovedsak på landsmøtene i denne perioden, og referatene fra møtene viser at det

var få saker som ble underkastet større debatt enn styrets ulike forslag til finansiering, avisformat, utbredelsesmåter og lignende. I Social-Demokratens statutter, som ble vedtatt etter lang debatt i 1904, heter det også (§ 3) at «Centralstyret leder bladets økonomi», og, (§ 5) «Centralstyret ansætter de nødvendige medarbeidere i bladet efter indstilling af redaktøren» (Landsmøteberetningen 1904), hvilket tilsier at sentralstyret som helhet også skulle fungere som styre for Social-Demokraten. Dette var nok bare en formalisering av den praksis som allerede ble fulgt.

Det ressurskrevende arbeidet med å drive fram avisene kommer også til uttrykk i avsnittet om Trondheim i DNA-beretningen for 1901–1902. Dette året var det to store saker som opptok Trondheimsavdelingen: Kommunevalget – og Ny Tids utvidelse til dagsavis. Om det siste meddeler avdelingen (s. 9):

«Paa organisationens generalforsamling i marts besluttedes at udgi vort organ «Ny Tid» som dagblad. Betydningen af det her tagne skridt kan ikke noksom vurderes. Naar man tar i betragtning organisationens økonomiske stilling og de krav vi hidtil har maattet stille, ikke alene til os selv og partikassen, men ogsaa til udenforstaaende, saa skulde et saadant skridt som allerede nu at udgi «Ny Tid» som dagblad betegnes som at vi har tat os vand over hovedet. Men betænker man paa den anden side, den forholdsvis store tilgang af nye abonnenter allerede i dette aar, og som naturligvis vil øges endnu mere, naar vi begynder som dagblad, kommer saa dertil at organisationen gjennem en flerhed af sine medlemmer har eget trykkeri, hvortil ogsaa offervilligheden har vist sig at være noksaa stor, saa skulde vi i ingen henseende hesitere mere end hidtil ved denne beslutning. Og naar man saa tar i betragtning at et nyt venstreblad skal startes her i byen fra 1. juli d.a., og at dette utvilsomt vil søke sin største læsekreds hos arbeiderne og middelklassen, saa hadde vi ingen anden udvei end at forsøge som dagblad, hvis vi ikke vilde se hele vort bladforetagende og det vi hidtil har ofret paa dette, lagt i graven».

3.4. Kamp om politisk kontroll

I perioden 1880–1903 pågikk kamp mellom ulike politiske retninger om kontrollen over den framvoksende arbeiderbevegelsen. Striden foregikk dels innen foreninger der hver av partene hadde støtte,¹⁷ og dels mellom foreninger som ble kontrollert av de ulike retningene.

At det ble satset sterkt på aviser i denne kampen, framgår også av Tabell 7: På de steder der begge partene hadde oppslutning, startet også begge aviser. Et eksempel på dette er forholdene i Bergen.¹⁸ 27. juni 1885 startet Sophus Pihl avisen «Arbeidervennen», og dagen etter dannet han den rent sosialistiske Bergens demokratiske Arbeiderforening. I den første tiden ble bevegelsen forsøkt tiet i hjel, men etter hvert forsto den borgerlige siden at noe måtte gjøres, og fra begynnelsen av

1886 gikk Haandverkssvendenes Forening i gang med å stifte fagforeninger. Samtidig sendte foreningen ut bladet «Haandværk» som et direkte mottrekk mot «Arbeidervennen». Og angrepene på den sosialistiske foreningen ble i første rekke rettet mot Pihl selv, «Arbeidervennens» redaktør.

Men hvor sentralt sto avisene i denne striden? Gunnar Ousland skriver om kampen mellom Venstre og sosialdemokratene i Oslo:

«Nå begynner en strid som varte i flere år framover, nemlig mellom Fagforeningenes Centralkomite med «Vort Arbeide» og sosialdemokratene på den ene sia, og Arbeiderforbundet med «Arbeideren» og de mer borgerlig anstrøgne arbeiderne på den andre sia... Det som kanskje bidro mest til å skjerpe motsetningsforholdet... var at Arbeiderforbundet la *hovedvekten* på å utgi avis. Det inntraff samtidig med at en innen Sentralkomiteen også hadde opptatt arbeidet med å gi ut et blad...»¹⁹

Striden ble ikke bare ført som en anstendig polemikk i avisspaltene, også virkemidler som tyveri av motstandernes avis fra abonnentenes postkasser ble tatt i bruk.²⁰ At det ble lagt stor vekt på å få kontroll over hovedstadens arbeideravis-marked, kommer også til uttrykk i den 7. «almindelige resolution» på DNAs stiftelsesmøte i 1887, foreslått av Jepsen:

«Man anser det uheldig at det eksisterer mere end et partiorgan i hver by, og man tilraader en sammenslutning av de to arbeiderblade: «Arbeideren» og «Social-Demokraten» i Kristiania».²¹

Det kom også til forhandlinger om sammenslutning (og Holtermann Knudsen figurerer som «Arbeiderens» trykkeri i 1888 i UBs avisbibliografi), men planene strandet på økonomiske spørsmål.²²

3.5. Oppsummering

Den store mengden avisetableringer tyder i seg selv på at det ble lagt stor vekt på avisene i arbeiderbevegelsens grunnleggingsfase. Men var avisdrift og partibygging to parallelle fenomener som utfylte hverandre, eller inngikk avisdriften som et sentralt element i selve det organisasjonsbyggende arbeidet? I det første tilfelle ville avisdrift og partibygging være to separate arbeidsfelter som i liten grad dro veksler på hverandres ressurser og med liten grad av personellmessig overlapping. Avisenes betydning for bevegelsens framvekst ville da begrense seg til den nytten organisasjonene hadde av dem som massemedier. I det andre tilfelle ville ikke avisene bare ha en

betydning for bevegelsen, men også i bevegelsen, og deres betydning begrenset seg ikke til formidling av informasjon: Som *institusjoner* var avisene noe organisasjonene samlet aktiviteten om. I så fall ville avisdrift og partibygging i stor grad være sammenfallende arbeidsområder, og i ekstreme tilfeller ville avisdriften kunne erstatte annen organisasjonsaktivitet.

Disse to alternativene utelukker ikke hverandre gjensidig, men er snarere ytterpunkter på et kontinuum som avisene kan bevege seg langs. Og jo nærmere avisene befinner seg den «institusjonelle» polen, jo rimeligere er det å hevde at de utgjør et kjerne-element i selve det organisasjonsbyggende arbeidet. Over 80% av DNA-avisene ble altså startet enten av ledende personer i det partibyggende arbeidet, på styremøter i organisasjonene eller i de forsamlinger der organisasjonene selv ble konstituert. Redaktørene tok som vi har sett, aktiv del i organisasjonsvirksomhet som ikke var direkte knyttet til deres avisarbeid, og flertallet av dem var også medlemmer av sentrale organisasjonsorganer samtidig med at de var redaktører. Organisasjonselitens arbeidskraft og partiets materielle ressurser kunne bli kastet inn i arbeidet med å holde avisene gående, og i enkelte situasjoner var avisene et hovedelement i striden om det politiske lederskapet i den gryende arbeiderbevegelsen. Tilsammen plasserer dette arbeideravisene temmelig nær den «institusjonelle» polen på kontinuumet. Kanskje lå deres betydning i DNAs grunnleggingsfase nettopp i å være institusjoner en kunne samle aktiviteten om og drive organisasjonskampene gjennom, for som vi har sett, var avisene små og kortvarige, og kan hver for seg neppe ha spilt noen stor rolle i opplysningsarbeidet.

4. Noen forklaringsfaktorer

4.1. Det var nødvendig å satse på aviser

Overgangen fra en uorganisert til en organisert tilstand kan beskrives som en prosess der aktørene lærer å innse at en kooperativ strategi er å foretrekke framfor individuell opptreden. *Kommunikasjon* er følgelig en viktig forutsetning for organisering. Dette ble påpekt allerede av Marx i hans analyse av mangelen på klassebevissthet i den franske bondestanden: Bøndernes isolasjon var en viktig årsak til at de ikke klarte å organisere seg. Og omvendt har Marx også understreket at den nærhet som den kapitalistiske produksjonsmåten medfører, i seg selv er en viktig forutsetning for arbeiderklassens organi-

sering.²³ I et kommunikasjonsfattig samfunn som det norske rundt århundreskiftet, med spredt befolkning²⁴ og begrensede muligheter for direkte kontakt mennesker i mellom, måtte avisene framstå som den mest hensiktsmessige erstatning for den fysiske nærhet som ellers kunne gi grunnlag for samarbeid og organisering.

En annen grunn til at det måtte fortone seg nødvendig for Arbeiderpartiet å satse på aviser, er rett og slett at andre gjorde det samme. Den norske pressen ble gjennom-politisert allerede ved partienes inntreden på den politiske arena.²⁵ Av særlig betydning for DNA var at partiets hovedmotstander i arbeiderbevegelsen, Venstre, også fikk et godt utbygd avisnett. I og med at pressen ble politisert, var premissene lagt for hvordan DNA måtte forholde seg: Skulle partiet unngå å tape i kampen om den offentlige mening, måtte det satse på aviser.

Når DNAs aviser kom til å stå sentralt i selve det organisasjonsbyggende arbeidet, må dette skyldes at partiets ressurser ikke var store nok til å tillate spesialisering. Antall medlemmer i bevegelsen var lavt, og de lederemnene som fantes, måtte brukes på ethvert område der partiet ønsket å delta. At noen arbeidsdeling vanskelig lot seg gjennomføre, viser seg også i at funksjonsfordelingen mellom den politiske og faglige delen av den sosialdemokratiske bevegelsen først ble gjennomført i 1899, med stiftelsen av Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon.

Det er imidlertid mulig at den borgerlig anstrøkne arbeiderbevegelsen kom bedre ut av det i så måte. Tabell 8 viser en forskjell på 35% mellom DNA-avisene og de «borgerlige» arbeideravisene m.h.t. organisasjonsaktivitet fra avisentrepreneurernes side. Denne store forskjellen kan selvsagt skyldes at jeg vet mindre om de borgerlige avisenes startomstendigheter, men det kan også ha sin årsak i at den borgerlige arbeiderbevegelsen, som jo sto Venstre nær, har hatt tilgang til større ressurser og følgelig har kunnet differensiere klarere mellom avisdrift og organisasjonsarbeid.

En tredje grunn til at avisdrift måtte fortone seg nødvendig, er at det sannsynligvis var lettere for en liten og svak bevegelse å fremme sin sak via avisspaltene enn f.eks. ute på arbeidsplassene. Kampen mellom ulike retninger var mye en kamp mellom disse retningers aviser; på den måten slapp en nok å kaste sine små ressurser inn i stridigheter der utfallet var uvisst og der nederlag kunne føre til alvorlige tilbakeslag i arbeidet. Og samtidig kunne avispolemikken i seg selv føre til økt interesse for de standpunkter den organiserte arbeiderbevegelsen sto for, og på den måten gi en mobiliserende effekt.

4.2. Det var mulig å satse på aviser

Satsingen på aviser må også sees i forhold til mulighetene for å komme inn på avismarkedet i denne perioden. På slutten av 1870-årene opplevde tremasseproduksjonen en generell avsetningskrise som førte til prisfall. Industrien svarte med tekniske nydannelser og endringer som gjorde omkostningene enda lavere, og resultatet var at man fikk stadig synkende priser på papir.²⁶ Perioden 1880–1915 er da også betegnet som «ekspansjonsfasen» i norsk presse.²⁷ Og selv om det neppe lå noen markedsanalyser bak arbeiderbevegelsens satsinger (noe ikke minst alle feilslagene vitner om), må en kunne si at forholdene lå vel til rette for å ta i bruk aviser som middel til å oppnå den ønskede målsetting: Organisering av arbeiderklassen.

5. Noen konsekvenser av å satse på aviser

5.1. Følger på kort sikt

Redaktørene

En konsekvens av den rolle avisene kom til å spille, er at redaktørenes innflytelse over de organisatoriske beslutningsprosessene måtte bli forholdsvis stor. I statsvitenskapen skiller en ofte mellom to aspekter ved makt over en beslutningsprosess: 1) makt over dagsorden, og 2) makt over de avgjørelser som blir truffet i saker som står på dagsorden.²⁸ Det er ofte blitt hevdet at avisenes makt ligger i deres muligheter til å levere premisser for beslutningsprosesser – det avisene skriver om, må politikerne sette opp på sakskartet.²⁹ Arbeiderredaktørene hadde også slike maktmuligheter, og en rekke historiske arbeider viser at de også gjorde utspill som beslutningstakerne i bevegelsen måtte forholde seg til. Men dertil har vi sett at redaktørene ofte også satt i de organer der beslutningene ble fattet, og følgelig hadde de også gode muligheter til å influere *utfallet* av beslutningsprosessene. En må følgelig kunne si at redaktørene utgjorde en elite i partiet, et lederskap med institusjonell forankring *utenfor* det formelle organisasjonshierarkiet, men med gode muligheter til å utøve makt *innen* organisasjonene.

Selv om journalistikk ikke var noen velutviklet profesjon i 1880- og 90-årene, må en regne med at avisene ga spillerom for andre typer talenter enn de som ble verdsatt når en valgte ut folk til de høyere posisjonene i partihierarkiet. Avisdriften ble neppe overlatt til personer som manglet skolerung og generell innsikt i samfunnsproblemene, og som ikke kunne uttrykke seg skriftlig på en tilfredsstillende måte. Så sant bevegelsen

hadde noe valg, ville den trolig foretrekke å sette en velutdannet og erfaringsrik person på redaktørkrakken framfor en oppofrende ildsjel fra den lokale arbeidsplassen. Det vil derfor være interessant å få tegnet et portrett av redaktørene som gruppe – hva slags personer var det som besatte redaktørstillingene i DNAs etableringsfase?

Siden redaktørene må sies å tilhøre et elitesjikt i partiet, har jeg sammenlignet dem med den sentrale eliten i partiet (sentralstyret, politisk ansatte på partikontoret i Oslo, formann og sekretær i Oslo Arbeiderparti) i den samme perioden. Tallene for partieliten er hentet fra en undersøkelse foretatt av Knut Heidar.³⁰

*Tabell 9. REDAKTØRER ETTER FØDESTED
– REGION/LAND*

	REGION/LAND:								SUM	N
	Oslo	Østl.	Sør/ Vest	Trønde- lag	Nord- Norge	Dan- mark	Sver- ige	Tysk- land		
Redaktører	10	20	35	0	10	15	10	0	100	(20)
Partielite	5	48	19	3	14	5	3	3	100	(37)

Dekning redaktører: 74%

Dekning partielite: 64%

Tabell 9, fødested: Tar en i betraktning de dårlige kommunikasjonene og at partieliten satt i Oslo, er en Østlands-andel på vel 50% i denne eliten relativt lite. Men enda færre av redaktørene var østlendinger, noe som ikke minst gjenspeiler avisenes gode geografiske spredning. At ingen av redaktørene kom fra Trøndelag, skyldes vel delvis at ingen av de 16 «rene» DNA-avisene ble etablert i denne landsdelen – Trondheims-avisene ble jo utgitt av foreninger der det var kamp mellom Venstre og DNA om ledelsen. Disse «uryddige» organisasjonsforholdene er nok også en medvirkende årsak til de få trønderne i partieliten.

Det store antallet redaktører fra Sør-Vestlandet henger trolig sammen med at halvparten av de etableringene jeg regner som rent sosialdemokratiske, fant sted i disse landsdelene.

Det internasjonale innslaget i redaktør-rekkene var markert mye større enn i partieliten, 25% mot 11% av samtlige. Tallene antyder at det er folk som har reist mye, og som har skaffet seg et bredt erfaringsregister som ble valgt til redaktører (i tillegg kommer at en del av de utenlandske redaktørene også var avis-entreprenører). Denne mobiliteten går også fram av Tabell 10.

Tabell 10. REDAKTØRER – GEOGRAFISK MOBILITET

	Ingen	Mobilitet:			SUM	N
		Bodd 2-3 kommuner	Bodd 4 el. mer	Bodd i utland		
Redaktører:	10	55	0	35	100	(20)
Partielite:	27	31	15	27	100	(48)

Dekning redaktører: 74%

Dekning partielite: 83%

Tallene for «bodd i utland» inkluderer i begge tilfeller de som var født der. Det er mulig at de 55% av redaktørene som har bodd i 2-3 kommuner skal spres på denne kategorien og «4 eller mer», for jeg savner nøyaktige opplysninger om hvor mye enkelte av redaktørene har flyttet. Men i så fall styrkes bare det generelle inntrykket av redaktørenes mobilitet: Hele 90% av dem har bodd flere steder før de inntok redaktørkrakken, mot 73% mobilitet hos dem som trådte inn i partieliten. Dertil hadde også en del av de norskfødte redaktørene utenlandsopphold bak seg før de ble ansatt i arbeiderpressen.

Hva slags miljøer var det redaktørene ble hentet fra? Tabell 11 viser at byinnslaget var mye større i begge eliter enn i befolkningen. (Se note 24.)

Tabell 11. REDAKTØRER ETTER FØDESTED – KOMMUNETYPE

	Kommunetype:		SUM	N
	By (+utland)	Land		
Redaktører:	70	30	100	(20)
Partielite:	44	56	100	(36)

Dekning redaktører: 74%

Dekning partielite: 62%

Men mens under halvparten av partieliten er byfolk, gjelder dette for 2/3 av redaktørene («Utland» er regnet med til by for sammenligningens skyld, men profilen er den samme om en holder de utenlandskfødte redaktørene utenfor). By/land dimensjonen slår også klart ut når en ser på begge eliters sosiale bakgrunn, slik den kan måles i fedrenes yrke.

Dekningen er riktignok dårlig i Tabell 12, men by/land dimensjonen kommer i hvert fall klart fram: Nær halvparten av partielitens fedre tilhørte primærnæringene, mens 3/4 av redaktørfedrene utøvde yrker en særlig finner i byene. Den

Tabell 12. REDAKTØRER – FARS YRKE

	Yrkeskategori:									SUM	N
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
Redaktører:	25	0	0	8	33	25	0	8	0	99	(12)
Partielite:	6	0	0	23	6	47	0	18	0	100	(17)

Dekning redaktører: 44%

Dekning partielite: 29%

Yrkeskode: 1 Høyere stat/kommune (embetsmenn, h. tjenestemenn o.l.)
 2 Lavere stat/kommune (lærere, off. funksjonærer etc.)
 3 Ansatt avis eller interesseorganisasjon
 4 Frie yrker – høyere privat (leger, sakførere etc.)
 5 Lavere privat (funksjonær/formann, mindre forretn. etc.)
 6 Småbruker/bonde – fisker – kombinasjon
 7 Industriarbeider
 8 Ansatt håndverker
 9 Manuelle arbeidere (kommune/anlegg o.l.)

største enkeltgruppen av leverandører til redaktørstillingene, var byenes småborgerskap. Omtrent like mange i begge eliter har høystatus-bakgrunn, men det er en klar forskjell i hva slags høystatus-yrker fedrene har hatt. Håndverks-innslaget er atskillig mindre blant redaktørfedrene enn i partielitens opphav. Det er dristig å trekke for bastante slutninger på et så lite materiale, men helhetsinntrykket av de to gruppene er at 2/3 av redaktørene kommer fra de midlere og øvre lag av bybefolkningen, mens 2/3 av partieliten er rekruttert fra jordbruks- og fiskermiljø, eller fra de lavere lag i byene. Ingen har bakgrunn i rene arbeideryrker – arbeiderklassen var ennå for ung til at det var mulig.

Hva redaktørenes utdanning angår, har jeg valgt å gjøre som Heidar, nemlig å regne «ukjent» i utdanningskategoriene som «bare folkeskole». Sett i forhold til en del andre egenskaper ved redaktørene, kan dette synes tvilsomt, men for sammenligningens skyld er det nødvendig. Forskjellen mellom redaktørene og partieliten kommer likevel tydelig fram i tabell 13. Utdanningsnivået for begge elitene ligger over befolkningsgjennomsnittet,³¹ men redaktørene hadde betydelig bedre utdanning enn partieliten. I den ene ytterenden av utdanningsstigen finner en nær 60% av partieliten med bare folkeskole, mot 30% av redaktørene, og i den andre ytterenden bare 5% av partieliten med artium eller bedre, mot hele 26% av redaktørene.³² Det store innslaget faglærte blant redaktørene skyldes typografene – over halvparten av den faglærte kategorien er personer som tok spranget over fra teknisk til journalistisk avisarbeid.

Tabell 13. REDAKTØRER – UTDANNING

	Utdanningskategori:						SUM	N
	1	2	3	4	5	6		
Redaktører:	30	41	4	0	4	22	101	(27)
Partielite:	58	26	2	9	0	5	100	(58)

Dekning: 100%

Utdanningskode: 1 Folkeskole (inkl. ukjent)
 2 Faglært
 3 Div. tilleggsgutdannning opp til realskole
 4 Lærerskole – teknisk/kommersiell utdannning
 5 Artium
 6 Universitetsnivå

Hva slags yrke hadde redaktørene den dagen de for første gang satte seg på redaktørkrakken? Her må en innskylte at for mange var det å bli redaktør neppe det samme som å forlate et annet yrke – som nevnt, redaktørjobben var ofte ubetalt, og midler til livets opphold måtte en skaffe seg på andre måter.

Tabell 14. REDAKTØRER – YRKE VED VALG

	Yrkeskategori:									SUM	N
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
Redaktører:	10	5	18	10	29	0	10	18	0	100	(21)
Partielite:	0	4	11	13	0	2	19	42	0	100	(54)

Dekning redaktører: 78%

Dekning partielite: 93%

Yrkeskode: Som for Tabell 12

Bemerkelsesverdig er at bare 18% av redaktørene hadde noen journalistisk yrkeserfaring før de trådte inn i redaktørvervet.³³ Dette henger trolig sammen med flere forhold: at avisene var nyetablerte, at de redaksjonelle stabene var små, og ga små læremuligheter for vordende redaktører, og også at det må ha vært temmelig vanntette skott mellom arbeiderpressen og den borgerlige pressen – ingen av redaktørene hadde noen presseerfaring fra annen norsk presse. Hele 29% av redaktørene hadde vært arbeidsledere etc. (ofte har typografene vært faktorer) eller mindre forretningsdrivende (trykkeriere, handelsmenn). I partieliten utgjør de underordnede håndverkere nær halvparten. 20% av redaktørene kommer fra høyere private eller offentlige yrker, og det rene arbeiderinnslaget utgjør bare halvparten av partielitens. I alt kommer over halvparten

(54%) av redaktørene fra høy- eller mellomstatus-yrker, mens bare 17% av partieliten hadde denne bakgrunnen.

En konsekvens av å satse på aviser i det organisasjonsbyggende arbeidet var altså at det kom inn en type «uformelt» lederskap³⁴ i arbeiderbevegelsen – redaktørene – som atskilte seg klart fra det formelle lederskapet på toppen av partihierarkiet. Redaktørene ble rekruttert fra de høyere og midlere lag i byene, og de hadde selv en tilsvarende yrkesbakgrunn. De var mer bereist enn partieliten, og de hadde atskillig bedre utdanning. Ofte hadde de internasjonale erfaringer, og mange av dem var født i utlandet. Også partieliten avviker fra normalbefolkningen i sosial bakgrunn, yrkespraksis, utdanning og trolig også mobilitet, men det typiske medlem av partieliten var en underordnet håndverker, oppvokst i jordbruksmiljø på Østlandet. Sett i forhold til det sosiale hierarki, var redaktørene mye mer av en «elite» enn partieliten.

Mesénene

Selv om det nok var enklere for en liten bevegelse å drive politikk via avisspaltene enn ved å mobilisere folk til kamp i gatene og på arbeidsplassene, var det i hvert fall ikke billigere rent økonomisk. En behøver ikke bare sammenligne partiets og Social-Demokratens budsjett i partiberetningene for å få et inntrykk av hva bevegelsens midler gikk til. Som nevnt gikk Social-Demokraten med underskudd til 1904, og samtlige aviser startet uten driftskapital. Satsingen på avisdrift førte derfor til at «mesénene» – personer fra borgerskapet som hadde midler å skyte inn i driften – hadde sin store mulighet til å påvirke partet.

Ludvig Meyer var en slik mesén. Han kjøpte i 1894 avisen Kristiania Nyheter³⁵ og døpte den om til Fremad, og fra året etter fikk han Social-Demokraten til å sende avisen ut som landsutgave (i konkurranse med Arbeideren³⁶) mot selv å betale underskuddet.³⁶ Kort etter ble han valgt til partiformann og Social-Demokratens redaktør. I avisen rykket han inn med svære planer – formatet ble utvidet, det ble vedtatt å anskaffe rotasjonspresse, og en kjempeagitasjon ble satt i gang for å skaffe 5000 nye abonnenter (noe en klarte – på papiret).³⁷ Meyer rekrutterte også journalister fra Kristiania-bohemen, som Hans Jæger, og han brukte sin posisjon i avisen nokså uhemmet til å fremme sin opportunistiske politikk og til å avskjære denne fra kritikk.³⁸ Som boligspekulant hadde han lagt seg opp store midler som han kunne bruke til å dekke de underskudd hans virksomhet i Social-Demokraten førte til. Kritikken gikk da også på at

«en enkelt mann kjøpte op hele partiet og derefter kneblet enhver kritikk av de disposisjoner han satte igjennem». ³⁹

Ikke desto mindre fikk Meyer en «varm tak» for sitt arbeid med avisen på landsmøtet i 1899.⁴⁰ Og dersom innflytelse kan måles direkte i kroner, må Meyers innflytelse i DNA ha vært stor: I 1903 ble bladets gjeld til Meyer overtatt av forretningsføreren, Joh. Hornsrud, og ifølge DNA-beretningen for 1903–04 (s. 8) utgjorde denne posten vel 46 000 kroner av en samlet aksjekapital på 76 000!

Hvor mange slike meséner arbeiderpressen (og dermed Arbeiderpartiet) hadde, og i hvilken grad de gjorde sin innflytelse gjeldende på ulike nivåer i partiet, vet jeg ikke. Men Ludvig Meyer var neppe den eneste som «kjøpte seg inn i partiet» via pressen.

Lokal selvstendighet

Vi har sett at den sentrale ledelsen i DNA hadde hendene fulle av arbeid med Social-Demokraten (og Fremad) i partiets etableringsperiode. Sentralstyret hadde derfor lite å tilby lokalavdelinger som ønsket å starte aviser, og det hadde små muligheter til å hindre dem i dette dersom de kom til å ta initiativet selv. Samtidig lå de økonomiske forholdene vel til rette for å få i gang aviser ute i distriktene: Papirprisene var overkommelige, trykketeknikken var relativt avansert og dessuten tilgjengelig på de fleste steder i landet.⁴¹ Følgelig kunne sentralstyret bare være tilskuere når lokalavdelingene startet aviser – det hadde små muligheter til å styre den prosessen som var på gang. Avisdriften måtte derfor få en disintegrenderende eller desentraliserende virkning på partiet som helhet – avisene ble de lokale avdelingenes hodepine, men samtidig deres eget ansvar og følgelig et middel til å opprettholde lokal selvråderett.

Det at Bergens-avdelingen maktet å opprettholde sin uavhengighet overfor partiets sentrale organer (en uavhengighet som førte til at Bergens Arbeiderparti valgte en annen kurs enn Oslo-avdelingen i 1923, nemlig NKP), kan trolig forklares på denne måten. Halvard Lange skriver om forholdet mellom Oslo og Bergen:

«sosialistene i Bergen hadde alltid til en viss grad kjent sig uavhengige av Østlandsbevegelsen. (80-årenes sosialistiske agitasjon derborte var jo reist av Sophus Pihl uavhengig av Knudsens og Jeppesens arbeide i Oslo. Selv om Sosialistisk arbeiderforening var med i partiet fra første stund, var forbindelsen mellom Oslo og Bergen tungvindt. Dårlig som det stadig var med penger selv til driften av partibladet og de nødtørftigste administrasjonsutgiftene, maktet partistyret ikke å ta sig av

agitasjonen på Vestlandet. «Social-Demokraten» kunde heller ikke nå frem dit. Derfor hadde også Bergens-sosialistene stadig strevet med å skape sig et eget organ». ⁴²

Bergensavdelingens «strev med å skape seg et organ» startet som nevnt allerede før det fantes noen Bergens-avdeling. Det virker som om Oslo-sosialistene alt fra første stund forsøkte å få kontroll over denne uavhengige utviklingen i Bergen. Om Arbeidervennens endelikt heter det nemlig i DNAs historie (s. 70):

«Arbeidervennen» var i begynnelsen av 1886 blitt overtatt av fagforeningene. Det hadde vært forhandlinger mellom Chr. H. Knudsen og Pihl om sammenslutning av «Arbeidervennen» og «Vort Arbeide», men de hadde ikke ført frem. I september 1886 stanset «Arbeidervennen» plutselig, og det ser ut til at det er skjedd efter overenskomst mellom lederne i Kristiania og ledende folk i Bergen, men mot Pihls vilje. Meningen var at «Socialdemokraten» nu også skulde være organ for bevegelsen i Bergen. Det gikk imidlertid ikke, og nedleggelsen av «Arbeidervennen» var et feilgrep og et hardt slag for den unge bevegelse».

Det ser ut til at Bergens-avdelingen lærte av denne feilen. Etter noen år med et avdelingskontor for Social-Demokraten i byen⁴³ forsøkte den seg igjen med Arbejderens Røst, og i 1893 lyktes den med en varig etablering, Arbeidet. Tre år senere sendte avdelingen inn et forslag til landsmøtet om å dele opp partiet i to sideordnede avdelinger etter svensk mønster, og løsningen på landsmøtet var et kompromiss som i hvert fall delvis imøtekom bergensernes krav.⁴⁴

5.2. *Utviklingen videre*

To begivenheter i 1904 gjør det naturlig å la dette årstallet markere begynnelsen på en ny periode i DNAs organisatoriske utvikling: 1) Det ble opprettet et landsstyre, og dermed ble distriktene integrert i partiets sentrale beslutningsprosesser (og følgelig fikk periferien også et forum for å gjøre sin innflytelse gjeldende i sentrum), og 2) alle forsøk på å utvikle Social-Demokraten til en riksavis ble endelig oppgitt, tilhengerne av lokalaviser fikk overtaket og en del annonserte prosjekter ble godkjent på forhånd.⁴⁵ Tiden fram til 1920 markerte det endelige gjennombrudd for DNA-avisene hva antall aviser og geografisk spredning angår.⁴⁶ I løpet av denne perioden vokste også partiet kraftig (fra 347 foreninger med ca. 19 800 medlemmer i 1904 til en foreløpig topp på 1 879 foreninger med 105 348 medlemmer i 1919), men det er likevel nærliggende å tro at en del av de «kortsiktige» konsekvensene også fortsatte å ha sin betydning: At redaktørene forble en elite som atskilte

seg fra medlemsmassen og det øvrige lederskap,⁴⁷ at det fortsatt var behov for «glade givere» for å holde driften gående,⁴⁸ at den lokale selvstendigheten ble opprettholdt ved at avdelingene selv måtte påta seg det totale ansvaret for driften.⁴⁹ Lokalberetningene i DNAs beretninger for tiden fram til 1920 gir mange eksempler på hvor ressurskrevende avisarbeidet var for lokalavdelingene. Dette kan ha vært en styrke for bevegelsen: Avdelingene fikk noe å samle aktiviteten om, og arbeidet med avisdriften ga god trening for de som «gikk med en politiker i magen».⁵⁰ Men det hadde også den ulempen at det kunne virke passiviserende på deltakelsen i det politiske arbeidet: Bare avisene gikk bra, ble allting godt. Følgelig finner en ofte i de lokale årsmeldingene at et eget organ sto øverst på avdelingens ønskeliste, og dersom en lykkes i å etablere en avis, var obligatorisk abonnement på denne den eneste plikt som ble pålagt medlemmene.⁵¹ Den naturlige konsekvensen av dette, måtte bli at avisene og de som redigerte dem, sto temmelig sterkt i de lokale miljøene. Og det organ som ivaretok periferiens interesser i partiets sentrum, landsstyret, måtte derfor i stor grad bli redaktørenes og journalistenes forum.⁵²

En kan også spekulere litt over mulige politiske konsekvenser av denne formen for avisdrift. Lenin, som i sin organisasjonsbok «Hva må gjøres?» vier avisene stor oppmerksomhet, hevder at for en revolusjonær bevegelse ville en lokal sentring om avisene føre til provinsialisme og avsporing av den politiske kampen.⁵³ Men lederskapet i DNA var ikke revolusjonært, det var fra periferien radikaliseringsframstøtene ble satt inn. Og periferien kontrollerte avisene, eller kanskje omvendt – det var avisene som kontrollerte periferien. Edvard Bull peker da også på avisenes selvstendighet i sitt berømte forsøk på å forklare Arbeiderpartiets radikalisering:

«En karakteristisk og betydningsfull forskjell mellem det danske og det norske arbeiderparti ligger i den forskjellige organisation av pressen og dens ledelse. Den danske socialistiske presse rundt omkring i landet likesom hovedorganet i Kjøbenhavn ledes fra centralstyret i Kjøbenhavn av ...

I Norge – og i hovedsaken ogsaa i Sverige – ligger ledelsen av de enkelte stedlige bladene i hænderne paa stedets partiavdeling, og bare hovedorganets ledelse bestemmes av centralstyret... Umiddelbart før systemskiftet i 1918 var stillingen den eiendommelige og karakteristiske at hovedorganet var omtrent alene om aa forsvare centralstyrets politik, mens næsten hele lokalpressen stod paa den nye retnings side».⁵⁴

Og det samme poenget blir understreket i partiets offisielle historie:

«Med stort hell arbeidet opposisjonen for å sette sig fast i partipressen. Muligheten lå for en del i pressens desentralistiske organisasjon . . . Og her slo de opposisjonelle til – med kraft og dyktighet satte de preg på pressen». ⁵⁵

Det er nokså selvfølgelig at «den nye retning» ville «slå til» i pressen. For det første var avisene viktige å erobre, siden det var dem mye av virksomheten dreide seg om, og siden avisene dannet et springbrett for å komme seg inn i partiets sentrale organer. For det andre var avisene relativt lette å erobre – de var små og svake, og et takknemlig bytte for en opposisjon som ville investere sine ressurser i dem. Det er også verd å merke seg at avisene for det meste sto på Kominterns linje ved den andre partisprenningen i 1923. Et studium av partiets avisvirksomhet bør derfor kunne bidra til å kaste lys over endringene i DNAs politiske kurs i mellomkrigstiden.

Noter

1. Kringen 1910, s. 2.
2. Elster 1976, s. 62.
3. Komparativt er det store variasjoner arbeiderpartier i mellom m.h.t. forholdet mellom partiaviser og partiorganisering og – når parti er etablert – mellom partiaviser og partiorganisasjon. Utviklingen av den tidlige tyske arbeiderpressen ligner f.eks. på de forhold jeg har funnet i Norge, mens England først fikk en sosialdemokratisk partipresse på et meget sent stadium. I Belgia ble arbeiderpressen primært knyttet til kooperasjonen. Se Hadenius, Seveborg og Weibull 1968, s. 49–51.
4. Heidar 1974 betrakter perioden 1887–1903 som etableringsfasen. Lange 1962 bestemmer overgangen «fra sekt til parti» til omkring 1902.
5. Den viktigste kilden har vært Universitetsbibliotekets avisbibliografi. Som hjelp til å skille mellom arbeideraviser og andre aviser har jeg konsultert ulike forslag til definisjoner av «partipresse», se Koszyk 1966, s. 130, Hadenius, Seveborg og Weibull 1970, s. 19 ff, Fischer 1971, s. 11 ff, Kronvall 1971, s. 7 ff og 144, Hadenius og Weibull 1972, s. 193 ff for diskusjon og referanser. Viktigst har imidlertid vært Seymour-Ure 1974 (s. 160 ff), som benytter seg av tre typer mål for å fange inn en grad av «parallelitet» mellom aviser og partier: 1) organisasjonstilknytning, 2) sammenfallende målsettinger, og 3) målgruppe (medlemmer/lesere).
6. Jeg har ikke undersøkt avisene i forhold til standard-definisjoner av «avis» (som UNESCO's definisjon, se Thomsen 1972, s. 21), dels fordi dette i prinsippet ville krevet inngående innholdsanalyser, og dels fordi publikasjoner som skal «spræde opplysning om det nuværende økonomiske systems fordærvethet» kan ha vansker med å tilfredsstille en vanlig oppfatning av hva en avis bør inneholde.
7. Dette gjelder Arbeidernes Vilje II og Fremover I, se Wasberg 1969, s. 331, og Bull d.y. 1976, s. 28.
8. Om Andvake, som ble utgitt av Anders Buen, heter det dessuten i Gudbrandsdal Arbeiderpartis 40-årsberetning (s. 35) at avisen var Lillehammers første arbeideravis (se også DNAs historie, bd. I, s. 201).

9. Husmanden (Lillehammer 1883–87) oppfatter jeg som et filantropisk blad (se Wasberg 1969, s. 206, Norsk Skoleblad 1964, DNAs historie, bd. I, s. 55).
Det samme gjelder Smaalenenes Amtstidende (Halden), som i redaktør Dietz' tid (1875–94) var knyttet til arbeiderklassen. Se art. Dietz i Arb.Leksikon.
Det «anarkist-kommunistiske organ» Fedraheimen (1877–91) oppfatter jeg snarere som et tidsskrift (se Hansen 1970, s. 96, Porsgrunn Arbeiderparti, s. 4, og art. om redaktørene Steinsvik og Mortenson i NBL).
Posten (Skien 1880–93) lå til venstre for den daværende Venstreavisen Varden (se Eriksen 1929, s. 40 ff, Hansen 1970, s. 92 ff), men jeg kan ikke se at den tilfredsstiller noen av de kriteriene jeg har nevnt i note 5.
En mulig sosialdemokratisk etablering er Framsteg (Namsos 1898), men avisen gikk inn da arbeiderbevegelsen ble stiftet i byen (se Namsos Arbeiderparti s. 11–12).
10. Zachariassen 1949, s. 12.
11. Høyer 1975, del I, tabell 2.10, s. 63.
12. I tillegg til de avisene som kom ut, kjenner jeg til noen forsøk som det ikke ble noe av: To i Skien i 1893 (se Hansen 1953, s. 45), ett i Fredrikstad i 1897 (Pedersen 1953, s. 29), og ett i Harstad i 1903 (Larsen 1952, s. 65–66).
13. Om Thrane og Arbeiderforeningernes Blad, se Bjørklund 1970, s. 151 ff. Om Jantzen, Fjortoft, «Tyveholmsmøtene» og avisene Fram og Demokraten, se Zachariassen 1949, s. 4, 6, 1962, s. 55 ff, og 1964, s. 89–101, Lorenz 1974, bd. I, s. 62–63.
14. 10 foreninger med 1633 medlemmer i 1890, 56 foreninger med 6000 medlemmer i 1895, 114 foreninger med 10 655 medlemmer i 1900, 256 foreninger med 13 500 medlemmer i 1903. Se Zachariassen 1962, s. 519.
15. Zachariassen 1949, s. 12.
16. Se f.eks. klassikeren Duverger 1964, s. 90 ff.
17. Dette var f.eks. tilfelle i Trondheim, se Bull d.y. 1976, s. 29 ff, og sannsynligvis også i Vardø, se Zachariassen 1949, s. 12, og 1962, s. 110, 112.
18. DNAs historie, bd. I, s. 68 ff.
19. Ousland 1974, bd. I, s. 122–23, min utheving.
20. Zachariassen 1949, s. 9.
21. Kringen 1910, s. 4.
22. Zachariassen 1949, s. 9.
23. Marx, Verker i utvalg 3, 1970, Kapitalen, bd. I, Elster 1975 s. 31–34.
24. Andelen av befolkningen bosatt i bykommuner var 18,1% i 1875, 23,7% i 1890, 28% i 1900, og 29,6% i 1920, da også 15,7% bodde i tettsteder. Se Historisk statistikk 1968, Tabell 13, s. 33.
25. Høyer 1968 og 1977, del II, kap. 4.
26. Sejersted 1972, s. 11–13.
27. Høyer 1975, del I, kap. 2.
28. Se f.eks. Elster 1977, s. 115.
29. Se f.eks. Hernes 1977.
30. Heidar 1974.
31. Se Historisk statistikk 1968, kap. XIX.
32. Omlag 1% av et årskull fikk denne utdanningen i 1900, se Historisk statistikk 1968, diagram 72.
33. Kategori 3 inneholder bare redaktører med journalistisk erfaring, tallet for partielliten inkluderer ansatte i avisadministrasjon og i interesseorganisasjoner. Typografyrket er ikke i noe tilfelle regnet som avisyrke. Typografene kom ofte fra borgerlige aviser, eller boktrykkerier.
34. Duverger skiller mellom reelle og formelle partiledere i 1964, s. 146 ff. En type uformelt lederskap som han diskuterer, er nettopp redaktørene i sosialdemokratiske aviser.

35. Avisen ble startet som Morgengryet i 1883 av læreren, forfatteren og fredsvennen Andreas Wilhelm Wexels Øyen, se Halvorsen, bd. 6.
36. Zachariassen 1949, s. 11, 1962, s. 98 ff, 1964, s. 245.
37. Zachariassen 1949, s. 11, Kirkvaag 1935, s. 10–11, Lange 1962, s. 140.
38. Zachariassen 1962, s. 105 ff, Lange 1962, s. 150, Lorenz 1972, bd. I, s. 75–77.
39. Lange 1962, s. 150–51.
40. DNAs landsmøteprotokoll 1899, s. 51.
41. Høyer 1968, s. 88, 1975 del I, s. 24.
42. Lange 1962, s. 86.
43. Zachariassen 1949, s. 12.
44. Lange 1962, s. 86–87.
45. Høyer 1968, s. 106. DNAs landsmøteprotokoll 1904. I 1906 fikk lovene et tillegg (§ 9, pkt. 11): «Aviser som vil være partiets organer skal antages som saadanne av landsstyret. Ingen nye aviser, der vil regnes som partiorganer, kan igangsættes uden landsstyrets samtykke». Bestemmelsen innebar i det minste formelt en økt kontroll over knoppskytingen, men landsstyret var først og fremst periferiens organ.
46. Kirkvaag 1935, Heidar 1974, s. 26, Høyer 1977 del II, avsn. 5.5.
47. Materiale til undersøkelse av arbeiderpressens redaktører er innsamlet av forfatteren, men befinner seg i skrivende stund (januar–februar 1978) ennå i ubearbeidet form.
48. Beretningen for Arbeiderpressens Samvirke i DNA-beretningen 1921 opplyser at med dannelsen av Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti gikk flere av partiets mest formuende menn ut av bladstyrene. Disse var ofte kausjonister for avisene, så når de trakk seg tilbake, fikk avisene vansker med å få lån. (Se DNA-br. 1921).
49. Første forsøk på sentral finansiering av avisene ble gjort med opprettelsen av et pressefond i 1915 (DNA-br. 1915).
50. Det skoleringsmessige aspektet ved avisene blir betont i Høyer 1968, s. 106.
51. At satsingen på aviser lett kan føre til en tro på at den opplysningsvirksomhet avisene driver, i seg selv kan være nok til at de ønskede resultatene blir oppnådd, blir drøftet av Michael Vester i «Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess» (se Negt og Kluge 1974, s. 195). Vester diskuterer her den radikale folkepressen som dukket opp i England i forbindelse med chartistbevegelsen. Patricia Hollis behandler denne pressen i «The Pauper Press», London 1970.
52. Se Heidar 1974, s. 121.
53. Lenin 1970, kap. V.
54. Bull d.e. 1976, s. 13, note.
55. Håkon Meyer i DNAs historie, bd. II, s. 147.

Bibliografi

- Arbeiderpressens annonsekontor, brosjyre med statistikk over arbeideravisene fra 1933. (Finnes i Arbeiderbevegelsens arkiv).
- Arbeidernes leksikon, Oslo 1932 ff.
- Bjørklund, Oddvar (1970), *Marcus Thrane, sosialistleder i et u-land*. Tiden.
- Bull, Edvard d.e. (1976), «Arbeiderbevegelsens stilling i de tre nordiske land 1914–1920». *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* nr. 1.
- Bull, Edvard d.y. (1976), «Trønderne i norsk arbeiderbevegelse før 1914». *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* nr. 2.
- DNA – beretninger og landsmøteprot. 1887–1923.
- Duverger, Maurice (1964), *Political Parties*, London.

- Elster, Jon (1975), «Contradictions. A framework for the theory of political organization». *Paper prepared for the ECPR workshop on political theory London 1975*.
- (1976), *Stat, organisasjon, klasse*. Pax.
- (1977), «Statens rolle i marxistisk teori». *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 2.
- Eriksen, Einar (1929), *Skiensavisene gjennom 100 år*. Skien.
- Fischer, Heinz-Dietrich (1971), *Parteien und Presse in Deutschland seit 1945*. Bremen.
- Gudbrandsdal Arbeiderparti 40 år 1923–1963. Otta 1963.
- Hadenius, Stig, Jan-Olof Seveborg og Lennart Weibull (1968), *The Social Democratic Press and Newspaper Policy in Sweden*. *Scandinavian Political Studies* vol. 3.
- (1970), *Partipress. Socialdemokratisk press och presspolitik 1910–1920*. Stockholm.
- Hadenius, Stig og Lennart Weibull (1972), *Press, radio, tv. En bok om mass-media i dagens samhälle*. Stockholm.
- Halvorsen, J.B., *Norsk Forfatter-Lexikon*. Oslo 1885–1908.
- Hansen, Berner (1953), *På vei oppover. En oversikt over utviklingen til arbeiderbevegelsen i Telemark*. Rjukan.
- (1970), *Avis må til! En oversikt over aviser i Telemark fra 1830 til 1970*. Skien.
- Heidar, Knut (1974), *Institusjonalisering i Det norske Arbeiderparti 1887–1940*. Institutt for statsvitenskap.
- Hernes, Gudmund (1977), «Det media-vridde samfunn». *Samtiden* nr. 1.
- Historisk statistikk 1968.
- Hollis, Patricia (1970), *The Pauper Press. A study in working class radicalism of the 1830's*. London.
- Høyer, Svennik (1968), «The Political Economy of the Norwegian Press». *Scandinavian Political Studies* vol. 3.
- (1975, 1977), *Norsk presse mellom 1865 og 1965. Strukturutvikling og politiske mønstre*. Del I og II, stensil nr. 32 A og B. Institutt for presseforskning.
- Kirkvaag, Olav (1935), *Arbeiderpressen i Norge. Kort historikk*, DNAs forlag, Oslo.
- Koht, Halvdan (red.) (1938), *Det norske Arbeiderpartis historie 1887–1937*, DNAs forlag, Oslo.
- Koszyk, Kurt (1966), *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert. Geschichte der deutschen Presse, Teil II*, Berlin.
- Kringen, Olav (1910), *Det norske Arbeiderparti. Landsmøter. Beslutninger og resolutioner 1887–1909*. Oslo.
- Kronvall, Kai m.fl. (1971), *Partipressen i dag*. Lund.
- Lange, Halvard (1962), *Fra sekt til parti. Det norske Arbeiderpartis organisasjonsmessige og politiske utvikling fra 1891 til 1902*. Universitetsforlaget.
- Larsen, Emil (1952), *Det store gjennombruddet 1902–1952*. Narvik.
- Lenin, V.I. (1970), *Hva må gjøres?* Forlaget Ny Dag.
- Lorenz, Einhart (1972), *Arbeiderbevegelsens historie 1789–1930*. Pax.
- Marx, Karl, *Verker i utvalg 3*, Pax 1970.
- *Capital*, vol. I, Moskva (udatert).
- Namsos Arbeiderparti 50 år. 1898–1948. Namsos 1948.
- Negt, Oskar og Alexander Kluge (1974), *Offentlighet og erfaring*. Nordisk Sommer Universitet.
- Norske aviser 1763–1969. En bibliografi. Universitetsbiblioteket, Oslo 1973.
- Norsk Biografisk Leksikon (NBL).
- Norsk Skoleblad 1964.
- Ousland, Gunnar (1974), *Fagorganisasjonen i Norge. I: Fra avmakt til stormakt 1870–1920. Tiden*.

- Pedersen, Arvid (1953), *Fredrikstad Arbeiderparti. 60-årsberetning 1893–1953*. Fredrikstad.
- Porsgrunn Arbeiderparti 1903–1953*.
- Reiersen, Eivind (1910), *Arbeiderbevægelsens historie i Bratsberg. En kort oversikt*. Skien.
- Sejersted, Francis (1972), *Historisk introduksjon til økonomien*. Cappelen.
- Seymour-Ure, Colin (1974), *The Political Impact of Mass Media*. London.
- Solbakken, E.O. (1951), *Det røde fylke gjennom 100 år*. Hamar.
- (1955), *Hamar Arbeiderblads festskrift*. Hamar.
- Thomsen, Niels (1972), *Dagbladskonkurrencen 1870–1970*. København 1972. Universitetsbibliotekets biografiske arkiv.
- Wasberg, Gunnar Christie (1969), *Norsk presse i hundre år 1820–1920*. Gyldendal.
- Zachariassen, Aksel (1949), *Arbeiderpartiets presseforbund gjennom 40 år*. Oslo.
- (1962), *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl*. AOF.
- (1964), *På forpost. Oslo Arbeidersamfund 100 år. 1864–1964*. Oslo.
- Aasland, Tertit (1961), *Fra arbeiderorganisasjon til mellomparti*. Universitetsforlaget.